

Les metàfores conceptuais i la pandèmia del Covid-19: una guerra sense bales

Úrsula Vacalebri Lloret
Università degli Studi di Torino / Universitat d'Alacant

1. Introducció

En l'article que ens ocupa enfrontarem el trauma col·lectiu de la pandèmia del Covid-19 a través de les metàfores conceptuais utilitzades per descriure'l i entendre'l. Ho farem a través de la revisió i l'estudi d'una sèrie de metàfores utilitzades als mitjans, a les comunicacions oficials de governs i institucions i les xarxes socials. Aquest estudi pretén realitzar una anàlisi qualitativa. Ens interessa l'anàlisi qualitativa perquè en termes d'anàlisi semàntica pot resultar molt profitosa i donar resultats rellevants en el nostre cap de recerca. Això no descarta que en un futur, l'anàlisi realitzada en aquest article pugui constituir les bases d'una futura aproximació quantitativa, que pot completar i enriquir les conclusions a les quals hem arribat fins ara.

Les metàfores seleccionades per a l'anàlisi han sigut extretes de diaris i xarxes socials en llengua catalana, vinculades al context dels territoris de parla catalana. Hem decidit centrar-nos en l'àmbit català perquè hem observat, a través de la bibliografia consultada, que són nombrosos els estudis dedicats a l'estudi de les metàfores en l'àmbit d'altres llengües i realitats culturals, com és el cas de l'anglès (Agafonova, Chekulai *et al.*; Hasanatul Ula, Olimat, Semino), l'espanyol (Abralín, Golzález) o l'italià (Piazza), però en el cas del català la bibliografia és molt més limitada.

La pandèmia del Covid-19 i els efectes derivats d'aquesta han capgirat les vides de la gran majoria de la població mundial. Mai en la història de la humanitat un virus s'havia expandit amb tanta velocitat arreu de tot el món, sense fer excepcions. Els governs i les institucions s'han enfrontat a una situació sense precedents, durant la qual s'han requerit i encara es requereixen mesures de contenció, d'aïllament social, de tancament de fronteres i de control sanitari per evitar l'expansió del virus i el col·lapse dels sistemes sanitaris. A nivell global, la població ha patit pèrdues humanes i econòmiques, i la por a contagiar-se o a contagiar, sumada a l'aïllament social, han tingut conseqüències greus en la salut mental de la població.

Hem viscut moments de màxima emergència social, amb pics de contagi i saturació dels sistemes sanitaris, incapaços en molts casos d'assistir de forma adequada a tota la població que ho necessitava. Poden venir-nos a la memòria les imatges duríssimes dels camions de l'exèrcit italià que transportaven taüts pels carrers de Bèrgam, o els cementiris improvisats del Brasil, amb fosses comunes i famílies plorant al costat d'un camp de fang, o els corredors dels hospitals a Madrid, a Barcelona, on en casos extrems les sanitàries han hagut de decidir si salvar una vida o un altra, en funció de les possibilitats de supervivència de cadascuna. La humanitat ha experimentat una experiència col·lectiva traumàtica, sense precedents, i s'ha hagut d'enfrontar, de cop i volta, a comprendre i gestionar tot de conceptes i esdeveniments completament nous, inesperats.

Com processem els humans tota la informació, nova i vella, que ens arriba de l'exterior, i també de l'interior de nosaltres mateixos? És una pregunta que ens hem fet des de fa segles, sense trobar encara una resposta totalment satisfactòria. Hem intentat resoldre aquest misteri des de diverses disciplines i punts de vista: la psicologia, l'antropologia, la filosofia, la lingüística o la lògica, entre moltes d'altres, han sigut disciplines que han intentat aproximar-se a la veritat de la ment humana, amb mètodes, estratègies i objectes d'estudi diversos. Les preguntes i les recerques són diverses, però

amb un objectiu comú: entendre com la ment humana rep, processa i conceptualitza la informació que percep a través dels sentits.

Al llarg del temps les diverses disciplines han adoptat corrents de pensament o punts de vista diversos. Explicar-los tots ens suposaria una despesa d'espai inconcebible per a la tipologia d'article que presentem ací, per tant ens centrarem en la disciplina que ens interessa en aquest cas, la lingüística, i la corrent de pensament que es vincula al marc teòric del nostre treball, el cognitivisme. La visió cognitivista de la ment humana sorgeix en diverses disciplines, que formen part de l'anomenat hexàgon cognitiu: la filosofia, la psicologia, l'antropologia, la intel·ligència artificial, la neurociència i la lingüística. Recorrent camins diferents i per motius diversos, totes arriben a un punt comú: és clau estudiar la ment humana des del punt de vista dels processos cognitius. Aquestes disciplines tenen en comú precisament l'objectiu de entendre i descriure com el cervell humà processa la informació a través de les capacitats cognitives que posseeix. Descriure les ciències cognitives amb més profunditat seria contraproduent, ja que cadascuna presenta unes particularitats específiques i en realitat poques coses les uneixen a totes més que les que hem citat fins ara. Com dèiem abans, dins de les disciplines i aproximacions a l'estudi del processament de la informació dels humans, ens centrem en la visió cognitiva, i la lingüística.

Però per què la lingüística, per estudiar un fenomen –l'ús de metàfores per conceptualitzar la realitat, en aquest cas, la crisi del Covid-19– que es vincula amb altres disciplines, com la psicologia, la semiòtica o l'anàlisi del discurs? La resposta no pot ser una sola. En realitat, les ciències cognitives parteixen sempre d'una aproximació multidisciplinària i col·laborativa, on la psicologia pot aportar a la lingüística, la lingüística a la intel·ligència artificial i la intel·ligència artificial a l'antropologia. Per tant, encara que adoptarem un punt de vista eminentment lingüístic, tindrem aportacions i visions d'altres disciplines. Però potser la raó més important és que el llenguatge constitueix la porta d'accés més valuosa que tenim a la nostra disposició per accedir al nostre sistema conceptual. És el sistema més complex i ric en el qual la nostra ment entra en contacte amb l'exterior i ens permet explorar com funciona gran part del que passa al nostre cervell:

But our conceptual system is not something we are normally aware of. In most of the little things we do every day, we simply think and act more or less automatically along certain lines. Just what these lines are is by no means obvious. One way to find out is by looking at language. Since communication is based on the same conceptual system that we use in thinking and acting, language is an important source of evidence for what that system is like (Johnson & Lakoff).

De fet, pràcticament totes les ciències cognitives utilitzen el llenguatge com a font o mètode de recerca. Si pensem a la psicologia, o a l'antropologia, la seua forma d'accedir al processament mental humà, als comportaments, les idees, els sentiments, és possible en gran part gràcies al llenguatge. Si els humans no posseïrem aquests codis de comunicació verbal complexes i rics, l'estudi i la recerca de la ment humana serien infinitament més complicats. També és una mica agosarat pensar que podríem arribar a fer recerca sobre la ment humana sense el llenguatge, ja que hi té un paper fonamental en el desenvolupament de la nostra intel·ligència. Per no allargar-nos més, entrariem en el famós enigma de la gallina i l'ou, i això ja són figures d'altre paner.

En resum: abordarem el tema de les metàfores conceptuals emprades per la societat per parlar del Covid-19 i la crisi derivada d'aquesta malaltia a través de la lingüística cognitiva. Però perquè ens interessin les metàfores? Un dels recursos més emprats pels

éssers humans per comprendre i conceptualitzar la realitat, des que vam començar a parlar, és la metàfora. Des que la nostra capacitat cognitiva ens ho va permetre, els *homo sapiens* hem entès el món aplicant el nostre coneixement precedent a les coses ignotes, és a dir, concebent una cosa en termes d'altra. Aquesta concepció de coses en termes d'altra és el que anomenem metàfores conceptuais.

Tradicionalment, la metàfora s'ha definit en termes de figura retòrica, sovint associada a la literatura lírica, que s'utilitza per definir una realitat, tot utilitzant termes i conceptes associats a altra. Totes segurament recordarem a la nostra professora o professor de llengua i literatura utilitzant l'exemple de les dents i les perles:

- (1) Les teues dents són com perles.
- (2) Les teues dents són perles.
- (3) Les perles de la teua boca.

Com podem observar, per explicar-nos el funcionament de la metàfora, es partia d'un altre recurs retòric i semàntic: la comparació. Podem dir que la comparació és el pas previ a la metàfora: com que les teues dents són com perles, són efectivament perles. El que segurament no ens deia aquella professora o professor, era que aquest tipus de recursos no es limiten a l'embelliment dels textos literaris, sinó que formen part essencial i crucial de la nostra forma d'interactuar i comprendre el món.

Això que vol dir? Què som poetes i poetesses quotidianes? En cert mode, sí. Les metàfores formen part de la nostra quotidianitat no només a nivell lingüístic, sinó que travessen de forma sistemàtica el nostre coneixement del món, a tots els nivells. En paraules de Lakoff, "our ordinary conceptual system, in terms of which we both think and act, is fundamentally metaphorical in nature." (Johnson & Lakoff). Les metàfores centren la nostra atenció en certs aspectes de l'element que conceptualitzen, i ens n'amaguen altres. Per això són metàfores, precisament: si coincidiren en tots els aspectes la metàfora i l'element a conceptualitzar, ja no parlariem de metàfora, sinó de definició pura i dura.

2. Background

2.1. La teoria de les metàfores conceptuais s'insereix dins del marc de la lingüística cognitiva

Estudiar el llenguatge des d'un punt de vista cognitivista ens dóna una visió molt més àmplia i integradora del fenomen. La lingüística cognitiva concep el llenguatge no com una capacitat innata i aïllada de la resta de capacitats cognitives –idees vinculades a la lingüística generativa de Chomsky– sinó com un fenomen integratiu i cohesionat amb totes les habilitats cerebrals humanes, que regeixen cadascuna de les activitats que realitzem diàriament: moure'ns, contar, realitzar tasques primàries, construir ponts, naus espacials, etc.

Contràriament al que es podria pensar, ja que la lingüística cognitiva s'oposa diametralment a la generativista en molts aspectes, els primers a ser considerats lingüistes cognitivistes, van ser deixebles del propi Chomsky, especialistes en semàntica generativa, que van observar que els dictats de la teoria chomskiana no donaven compte de les implicacions semàntiques que posseeixen les estructures lingüístiques, especialment a nivell sintàctic però també a nivell morfològic o fonètic. La lingüística generativa donava una importància central a l'estructura purament sintàctica, concebent-la en termes de lògica binaristes, deixant de banda en la majoria dels casos un significat que implicava la selecció d'una estructura o altra. Aquest mètode va suposar una revolució dins del camp de la lingüística, de fet va permetre per primera vegada aplicar mètodes científics i matemàtics a la disciplina. Però com van demostrar més endavant

Lakoff i la resta de semantistes generativistes, les teories de Chomsky funcionaven sense tenir en compte dos elements de vital importància: el significat i el context. La lingüística cognitiva naix a partir de la idea que lingüística no s'ha de limitar a estudiar el llenguatge com un fet aïllat, amb unes normes internes de funcionament independents de la resta de la realitat humana: el llenguatge és significat, és context, és interacció entre les diverses capacitats cognitives humanes. De fet, podem dir que el llenguatge és una via, una finestra oberta cap al que passa a dins del nostre cervell. Si estudiem i entenem el llenguatge humà, ens podrem aproximar a entendre les estructures cognitives que conformen el nostre intel·lecte. És, precisament, una de les vies d'accés més precioses i importants que tenim; és la representació externa més complexa i rica del que passa a l'interior de la ment humana.

Així, la comprensió del llenguatge és crucial per a la comprensió no només del que passa a dins del nostre cervell, sinó també per a la comprensió de com ens comportem i interactuem amb l'exterior. Aquesta interacció està sempre vinculada a les construccions mentals i culturals que tenim del món. Aleshores, si el nostre llenguatge, i per tant la nostra forma de processar el món, estan vinculades de forma decisiva a les metàfores conceptuals, la nostra forma d'actuar i interactuar amb la realitat estarà també vinculada a aquestes.

2.2. Per què és interessant aplicar la teoria de les metàfores conceptuals al discurs vinculat a la crisi del Covid-19?

Els éssers humans utilitzem les metàfores per entendre el món. La complexitat de la realitat que ens envolta faria pràcticament impossible crear dominis conceptuals específics per cadascun dels elements que la conformen. Un dels recursos més importants que ens permeten simplificar i comprendre millor aquesta realitat, són les metàfores.

Normalment, els dominis conceptuals més complicats d'entendre per a la ment humana són els dominis abstractes, construïts per conceptes intangibles o no visibles, identificables i descriptibles a primer cop d'ull. Potser l'adjectiu "complicat" no és del tot adequat per definir aquest tipus de dominis, en realitat el que volem dir és que aquests dominis es troben allunyats de l'experiència física immediata dels humans, que és molt més directa i accessible. Aquests dominis abstractes, per tant, necessiten ser conceptualitzats en termes d'altres, més propers a una experiència més física d'interacció amb la realitat. Tot açò és materialitzat a través de l'ús de metàfores conceptuals. Un domini cognitiu on la metàfora funciona a ple rendiment és el dels sentiments i les emocions. En tant que coses intangibles, no físiques, els sentiments i les emocions són conceptualitzats en termes d'altres coses físiques, tangibles, més fàcilment accessibles a l'intel·lecte humà. Per entendre millor com funciona aquesta qüestió, observem dos exemples, extrets de Johnson & Lakoff:

(4) EL TEMPS SÓN DINERS¹

No em queda massa temps lliure.

Has d'invertir més hores en la teua salut mental.

Tens una mica de temps per a mi?

Els diners són un concepte abstracte, un constructe social col·lectiu a través del qual algunes societats els dotem d'un valor determinat que ens serveix per realitzar intercanvis de forma més ràpida i eficient. El temps es mesura també a través d'una sèrie de constructes socials col·lectius, com són les hores, els dies, les setmanes, etc. El

¹Seguint Johnson & Lakoff, utilitzem les majúscules per indicar les metàfores conceptuals al llarg de tot el treball.

temps, en termes materials, s'allunya molt més de la realitat tangible que els diners, que al cap i a la fi es poden acumular, comptar i fins i tot tenir a les mans. El temps és difícil de concebre en si mateix, com a realitat compartida però abstracta, i per tant, utilitzem un marc cognitiu molt més accessible des d'un punt de vista material –els diners– per conceptualitzar-lo. Si concebem el temps en termes de valor monetari, podem comptar-lo, acumular-lo, utilitzar-lo, canviar-lo i fins i tot estalviar-lo. Aquesta concepció del temps també va lligada al sistema econòmic i laboral de les societats modernes i contemporànies. El capitalisme, el treball assalariat i per hores, vinculen el temps i els diners d'una forma definitiva, donant un valor monetari a pràcticament cada acció que realitzem al llarg del dia –les hores de feina ens donen diners, les hores de lleure ens en lleven.

(5) L'ODI ÉS UN VERÍ

Estàs ple d'odi, no pots seguir així.

T'estàs fent mala sang.

Treu tot aquest odi que tens a dins, no et fa bé!

Les metàfores que tenim en el nostre sistema conceptual formen part d'una xarxa estructurada i coherent de supraestructures i infraestructures que hi conviuen. Al sí d'aquestes estructures, el coneixement que tenim del nostre cos i de la seua interacció amb l'entorn constitueix una peça clau, que permet construir una gran part del sistema metafòric/conceptual amb el qual processem i interactuem amb la realitat. Aquest fenomen, anomenat *embodiement* o corporalització, actua de forma decisiva en la metàfora que ara proposem. Per comprendre L'ODI ÉS UN VERÍ, és necessari que anem una mica amunt en la superestructura metafòrica i en el concepte d'*embodiement*, i observem com en general el món dels sentiments i les emocions humanes, abstracte i difícil de definir en molts casos, sovint s'explica en termes de funcions corporals físiques i tangibles. Els humans ens observem a nosaltres mateixos, ens concebem com una realitat finita, amb un dins i un fora, on les coses que estan a dins –o que hi entren– poden tenir un efecte en la nostra salut i el nostre estat (Johnson & Lakoff). Som una espècie de contenidor amb substàncies a dins, que provoquen un efecte en el nostre cos i la nostra ment. L'experiència primària que tenim amb aquest fenomen es correspon amb coses físiques que ingerim, expulsem o manipulem d'alguna forma. Substàncies físiques, com el menjar, les begudes, o un verí, entren, es queden dins del nostre cos, i tenen un efecte en ell. Una cosa semblant, podem imaginar, passa amb els sentiments i les emocions. Si els concebem i manipulem en termes d'aliments, líquids o substàncies, ens és molt més fàcil entendre la seua naturalesa i els efectes que provoquen en el nostre cos, i sobretot en la nostra psique. I així és el cas de la metàfora que ens ocupa. El verí té efectes negatius en el nostre organisme, ens pot provocar malestar, dolors, i fins i tot, la mort. Dins de la nostra construcció mental, l'odi és un sentiment negatiu, que no només fa mal, sinó que si es queda durant molt de temps a dins, pot acabar per afectar-nos seriosament en el plànol emotiu-psicològic. Els paral·lels entre els dos dominis són evidents, i ens ajuden a entendre'ls, processar-los i gestionar-los millor.

Aquests mecanismes de conceptualització a través de les metàfores estan en pràcticament tot i cadascun dels nivells del nostre sistema cognitiu. A més de ser interessants des d'un punt de vista purament semàntic, semiòtic o lingüístics, són una clau de lectura interessantíssima perquè afecten la forma en què ens comportem. El nostre sistema cognitiu no es limita a estructurar el llenguatge, sinó que regeix la resta d'accions humanes vinculades a la cognició, que són pràcticament totes. El nostre pensament metafòric afecta la forma en la qual interactuem amb el món. Pensar al temps en termes de diners ens fa córrer més, estar més estressats, voler a tot cost

acumular-lo i rendibilitzar-lo; pensar a l'odi en termes d'un verí, ens fa témer-lo, voler evitar-lo o trobar un antídot per expulsar-lo del nostre cos/ment.

Com hem pogut observar, les metàfores ens permeten entendre conceptes complexos i abstractes en termes d'altres més senzills i accessibles, normalment associats a una realitat més tangible, física. En el cas de les malalties el mecanisme metafòric és molt productiu i permet conceptualitzar i entendre d'una forma molt més propera i assumible.

2.3. El perill de les metàfores: el cas de les malalties

Lakoff, al seu article sobre les metàfores utilitzades per justificar la Guerra del Golf (1991), ho diu clar: "Metaphorical thought, in itself, is neither good nor bad; it is simply commonplace and inescapable". Les metàfores són mecanismes cognitius parcialment inconscients, que utilitzem en el nostre dia a dia per poder comprendre una realitat complexa, ingent. Són eines que ens permeten accedir a informacions i coneixements elevats, amb un nivell de complexitat variable, i amb unes possibilitats infinites de creació i adaptació. Però com pràcticament totes les eines que tenim a l'abast els humans poden ser instrumentalitzades amb finalitats i propòsits ben diversos. El poder de la comunicació s'ha convertit en una de les principals vies de control i difusió de la informació, i el llenguatge n'és una part essencial. Si el llenguatge, com hem apuntat anteriorment, té una naturalesa semàntica associada profundament a les metàfores, el control d'aquestes esdevé una eina molt potent en el món de la informació i la comunicació.

Pot semblar banal, en una situació de crisi extrema, on el que es necessita per salvar vides en primera instància són recursos sanitaris, manteniment de l'ordre i l'aïllament social i gestió de les necessitats bàsiques –alimentació, gestió de residus, etc.–, parlar de llenguatge, comunicació i metàfores. Però una crisi com aquesta requereix una coordinació en el comportament individual i col·lectiu, que en una societat com la nostra és pot obtenir de forma ràpida, efectiva i directa a través dels mitjans de comunicació. La comunicació de massa en el nostre temps és una de les claus per al control social en molts aspectes. Disciplines que estudien la comunicació política, comercial o cultural, inverteixen una quantitat ingent de temps i recursos per estudiar com arribar millor a la població, ser més convincents i poder orientar de diverses formes l'opinió, les necessitats i les accions del públic al qual es dirigeixen. La comunicació, importantíssima en qualsevol dels àmbits de la nostra vida, esdevé crucial en la gestió de situacions de risc. De fet, l'Organització Mundial de la Salut (OMS) ha dedicat estudis i recerques al que s'ha definit com *Risk Communication* (Sturloni), a partir de les quals ha creat un manual/guia d'actuació per a la gestió de la informació i la comunicació en situacions de crisi sanitària, humanitària o natural.² En aquest manual s'apunta cap a una informació accessible, que evite els termes massa complexos o especialitzats, que involucre a la població i la faça partícip de la qüestió. Les metàfores són un dels recursos més útils i funcionals per a la comunicació en general, i específicament per a la comunicació en temps de crisi sanitària, i així ho demostra la ingent quantitat de metàfores que hem trobat i encara trobem als discursos polítics, als mitjans de comunicació i a les xarxes socials. Estudiar-les i aplicar els principis del *Risk Communication* o d'altres estudis aplicats a les metàfores utilitzades en malalties com la tuberculosi o el càncer (Semino, Demjén & Demmen; Semino 2019; Sontag), pot ajudar-nos a comprendre millor els riscos d'una utilització indiscriminada de metàfores

---

² *Communicating Risk in Public Health Emergencies: A Who Guideline for Emergency Risk Communication (ERC) Policy and Practice*, Geneva, World Health Organization, 2017.

que poden influir en l'efectivitat de la comunicació vinculada a la gestió de la pandèmia.

La comunicació durant aquesta pandèmia, a més d'ajudar a organitzar les diverses accions col·lectives i individuals que han permès en molts casos controlar els contagis i alleugerir la gravetat de la situació, ha tingut una forta influència en l'estat de salut mental de la població. En nombrosíssimes ocasions, l'únic contacte que tenim amb la realitat són els mitjans de comunicació, que ens informen del que està passant al món sense que nosaltres puguem contrastar-ho ni veure-ho amb els nostres propis ulls. La informació pot ser comunicada de moltes formes, i crear efectes molt diversos en la població. La urgència de la gestió més "material" de la pandèmia, ha deixat en un segon pla la gestió de la salut mental de la població.

Per observar l'efecte que poden tenir les metàfores en la gestió psicològica d'una malaltia, podem fer una ullada als exemples ja estudiats en una de les malalties més comunes del món: el càncer. Un malalt de càncer no pot ésser només tractat en el plànol purament físic, necessita un seguiment psicològic constant que l'ajude a processar un moment dur i traumàtic, on la malaltia i la mort passen a formar part del dia a dia d'una persona que segurament no posseeix els mecanismes emotius i psicològics per gestionar-ho. Les metàfores formen part d'aquest procés, ja que estan a la base del nostre sistema cognitiu, i per tant un bon ús d'aquestes pot ajudar a millorar la gestió cognitiva i emotiva de la malaltia. Veiem, per exemple, en Semino, Demjén i Demmen 2018, com dues metàfores utilitzades per conceptualitzar en càncer –el càncer com una lluita i el càncer com un viatge– tenen efectes molt diversos en la psique del malalt, i poden interferir en altres processos de la malaltia com per exemple en l'aplicació del tractament, la gestió del dolor o el manteniment de vincles afectius sans entre el pacient i les persones del seu voltant (Semino 2019).

3. Les metàfores per entendre el Covid-19

3.1. Quines metàfores conceptuals s'han emprat per descriure la situació derivada de la pandèmia del Covid-19?

(6) PERSONIFICACIÓ I COSIFICACIÓ DEL COVID-19

El virus és una amenaça.

El virus avança sense que el puguem aturar.

El virus frustra les reunions nadalenques.

La metàfora més bàsica utilitzada per conceptualitzar el Covid-19 és l'animificació o personificació. A partir d'aquesta metaforització del virus, que li atorga propietats i característiques pròpies d'éssers animats –no necessàriament humans, com veurem més endavant–, hem construït la resta de metàfores que ens han ajudat i encara ens ajuden a comprendre'l, conceptualitzar-lo i parlar-ne. Un virus és difícil d'entendre per a una persona que no sap de microbiologia o de medicina. Un microorganisme que ni tan sols podem observar sense l'ajuda d'un microscopi, pràcticament intangible, que pot entrar en el nostre organisme sense que ens en adonem, a través de l'aire que respirem, dels aliments que consumim, del contacte amb les persones que coneixem, és una realitat difícil de percebre i interpretar per la gran majoria de la població. Dotar a aquest virus d'una entitat animada i tangible, com pot ser un animal –dins de la categoria prototípica del que és un animal– o un ésser humà, facilita immensament la nostra comprensió i la manipulació del concepte en qüestió. Un virus és complicat d'imaginar, no posseeix sentiments, no té voluntat, no pot ser objecte i responsable de la nostra ràbia, la nostra por, la nostra incertesa. Necessitem una entitat vivent a la qual intentar comprendre, responsabilitzar, culpar, combatre. Combatre un microorganisme sense intel·lecte ni

emocions és cognitivament molt difícil de gestionar. Combatre una entitat amb voluntat, intel·lecte, i certa lògica en la seua forma d'actuar, com pot ser un ésser humà o un animal, permet una gestió emocional i cognitiva molt més senzilla, a l'abast de tothom. Observem aquest titular del diari digital *Vilaweb*:

El coronavirus a punt de fer descarrilar els JJOO de Tòquio

Canadà, Austràlia i Noruega han anunciat que no enviaran atletes a Tòquio si els JJOO es fan aquest estiu tal com estava previst

Figura 1. *Vilaweb*, diari digital, publicat 23/03/2020 <https://www.vilaweb.cat/noticies/jocs-olimpics-toquio-coronavirus/>

Tenim al davant una metàfora molt interessant: el coronavirus té voluntat, és un ésser capaç de modificar al seu parer la realitat, i a més realitza una acció ben particular: fa descarrilar els jocs olímpics. Ací en realitat tenim una combinació de moltes metàfores, que poden ser interpretades de forma diferent, segons el punt de vista que vulguem adoptar. En primer lloc, observem l'acció del coronavirus: fa descarrilar quelcom. Exerceix una acció que posa un impediment i provoca un accident, que posa en risc l'element afectat. En segon lloc, observem el verb: descarrilar. Què pot descarrilar? Un tren, un comboi, una locomotora. I quin és l'element que descarrila? Els jocs olímpics. Observem-ho en un esquema:

- (7) EL CORONAVIRUS ÉS UNA PERSONA O UN ELEMENT
- (8) ELS JOCS OLÍMPICS SÓN UN TREN
- (9) EL CORONAVIRUS FA DESCARRILAR ELS JOCS OLÍMPICS

El coronavirus s'associa a una cosa negativa que té efectes devastants en la víctima, i que pot ser una persona amb males intencions o una desgràcia vinculada a un error humà o una casuística natural. Donant al virus una entitat tangible, que es mou per voluntats (o no) i té efectes en la realitat, és molt més fàcil pensar-lo, gestionar-lo, culpar-lo, en resum, entendre'l i manipular-lo.

A partir de la personificació o animificació del Covid-19, que podem considerar la metàfora més bàsica, és fàcil construir la resta de metàfores que ens permeten conceptualitzar-lo. A continuació, observarem la metàfora bèl·lica, i com aquesta serveix de superestructura per construir tot un sistema.

- (10) LA PANDÈMIA ÉS UNA GUERRA: METÀFORES BÈL·LIQUES
  - Totes unides vencerem aquesta batalla.
  - En guerra contra el virus.
  - El virus no pot guanyar.

La pandèmia concebuda com una guerra pot considerar-se una de les metàfores principals que n'estructuren la resta. A partir de la concepció de la crisi derivada de la pandèmia en termes de conflicte bèl·lic, veurem com la resta de les metàfores que estudiarem al llarg d'aquesta secció del treball adopten un esquema comú que les hi vincula més directa o més indirectament a aquest esquema inicial. La metàfora de la guerra permet als governs i les institucions justificar accions que en condicions de pau i normalitat, no hagueren sigut tolerades ni acatades per la població de forma pacífica i obedient. Pensem a les limitacions que s'han imposat per part dels governs a les llibertats individuals i col·lectives

Formentera resisteix, aïllada, al coronavirus

L'illa, l'únic territori on la Covid-19 no ha arribat, viu 'contenint la respiració', pendent de confirmar que no hi ha cap cas de contagi local

Figura 2. *Vilaweb*, diari digital, publicat el 20/03/2020. <https://www.vilaweb.cat/noticies/formentera-resisteix-aillada-el-coronavirus/>

Una guerra necessita un antagonista, un exèrcit per combatre, armes, herois, i vençuts. Veurem com la naturalesa parcial del pensament metafòric (Johnson & Lakoff) destacarà alguns dels elements de la guerra per entendre la pandèmia (antagonista, exèrcit, armes i herois) i n'amagarà d'altres (misèria, mort, vençuts).

(11) L'ENEMIC ÉS EL VIRUS

L'enemic asiàtic: el virus de Wuhan.

La batalla contra l'enemic invisible.

L'enemic està entre nosaltres.

Una guerra necessita un antagonista clar, ben definit i amb unes diferències insalvables amb la societat que l'ha de combatre. La propaganda bel·licista que al llarg de la història s'ha utilitzat per justificar guerres, que en molts casos tenien objectius molt diversos dels que es publicitaven, n'és un exemple perfecte: pensem a la propaganda de l'aparell nazi durant els anys de la dictadura i la 2a guerra mundial, o la propaganda bel·licista del govern estatunidenc per justificar les guerres del Golf o d'Afganistan. L'estratègia, salvant les distàncies, és sempre clara i ben estructurada: necessitem un enemic fàcilment identificable, demonitzable i temible. Una metàfora clara i colpidora, un prototip d'antagonista cap al qual orientar l'odi, el malestar, la ira que desencadena una guerra. En el cas dels nazis, els jueus van ser el "cap de turc", el sector de la població identificat com a enemic: un enemic a casa, entre nosaltres, però odiós, i inferior, perquè no pertany al "nosaltres", a la raça ària, i fa perillar la nostra societat tal i com la coneixem. En el cas de les guerres de l'Orient Mitjà, l'enemic és estranger, radical, engegat per la religió, tan divers que és impossible d'acceptar, tan boig que és impossible de controlar, i per tant, nosaltres, civilització democràtica, fem aquesta guerra quasi per obligació, per salvar a la població civil d'aquest enemic terrible, que ni tan sols coneixem, però entra en contacte amb nosaltres només a partir dels atentats de l'11S, que després obrin pas al fenomen del terrorisme islàmic. Les metàfores en aquest cas són riquíssimes, interessants i molt perilloses. Crear un enemic metafòric és essencial per justificar, combatre, i guanyar una guerra.

En el cas del Covid-19, és molt complicat combatre un enemic microscòpic, invisible i pràcticament intangible. Hem necessitat i necessitem, com apuntàvem anteriorment, una personificació del virus. Però no només això, sinó que també necessitem identificar-lo com a enemic, donar-li unes característiques que ens permeten gestionar els sentiments que ens provoca i les accions que emprenem per combatre'l. De la mateixa forma que els discursos emprats en la propaganda de la 2a Guerra Mundial o de la Guerra del Golf creaven una imatge estereotipada i demonitzada de l'enemic, en els discursos sobre el Covid s'han utilitzat metàfores que el conceptualitzen com un enemic. En casos extrems s'han utilitzat metàfores que el conceptualitzen en termes d'enemic estranger, connectades amb discursos xenòfobs i ultranacionalistes com per exemple el que mantenia a l'inici de la pandèmia l'expresident nord-americà Donald Trump.³ Aquests casos extrems no han tingut una repercussió considerable en els

³ Trump Defends Using 'Chinese Virus' Label, Ignoring Growing Criticism, <https://www.nytimes.com/2020/03/18/us/politics/china-virus.html>

mitjans de comunicació en català, on el virus com a enemic s'associava més aïna a un concepte d'enemic invisible, corporeïtzat però inconcret, al qual s'havia de derrotar amb una acció comuna i col·laborativa:

NOTÍCIES

Coronavirus: coneixent l'enemic

La malaltia COVID-19 s'ha convertit en una pandèmia sense precedents

 Ismael Mingarro

 31/03/2020

Figura 3. *Mètode*, revista científica de la Universitat de València, publicat el 31/03/2020. <https://metode.cat/noticies/coronavirus-humans-coneixent-enemic.html>

(12) LA POBLACIÓ, LES PERSONES SÓN SOLDATS

El teu país et necessita per guanyar la batalla al virus.

Unides vencerem aquesta lluita.

Queda't a casa, fes-ho per totes.

Aquesta metàfora ha funcionat particularment bé en països on en l'imaginari col·lectiu la guerra està profundament arrelada. És el cas dels EUA, on l'anunci d'una famosa cadena de menjar ràpid utilitzava una metàfora on les persones, pel simple fet de quedar-se a casa i demanar una hamburguesa des del sofà, estaven donant un servei importantíssim al seu país, tot utilitzant una estètica militar, amb les típiques salutacions dels soldats als seus superiors⁴. En el cas d'Europa, i de la realitat catalanoparlant en concret, la metàfora bel·licista no funciona a aquests extrems, però encara així hem observat la seua utilització en nombrosos casos –d'una forma molt més difuminada i indirecta. Un soldat no qüestiona les lleis, sacrifica la seua llibertat individual, i fins i tot la seua vida, per seguir les ordres del seu superior, que tenen com a finalitat guanyar la guerra, per glorificar la nació que representen o protegir a la població civil.

En temps de crisi, la metàfora del soldat funciona a la perfecció. Les institucions i els governs necessiten una societat compromesa, obedient, que acate les lleis i mesures imposades de forma dràstica i unilateral, sense qüestionar-les. Tots i cadascun dels components de la societat en qüestió han de sacrificar algunes de les seues necessitats i llibertats per al bé comú, seguint unes ordres concretes, directes i no qüestionables. Així, cadascú pot ajudar seguint les normes establertes, i fins i tot presentant-se voluntari en algunes accions per combatre l'enemic –pensem també en aquest cas en la importància que han tingut les persones voluntàries als exèrcits i les guerres al llarg de la història:

Com puc ajudar? Totes les iniciatives per a lluitar contra el coronavirus

Hospitals, associacions i xarxes ciutadanes s'organitzen per lluitar contra la crisi sanitària de la Covid-19 i fan una crida a la solidaritat

Figura 4. *Vilaweb*, diari digital, publicat el 30/03/2020. <https://www.vilaweb.cat/noticies/com-puc-ajudar-coronavirus-xarxes-suport-mutu/>

⁴ Burger King: Stay Home of the Whopper, <https://www.youtube.com/watch?v=aH0Y-315uJs>

(13) QUEDAR-SE EN CASA/LES MASCARETES/LA VACUNA SÓN ARMES

Utilitzem les armes que tenim per salvar-nos.

Posa't la mascareta, protegeix-te!

No tenim recursos per lluitar.

Tenim una guerra, un enemic, uns soldats per lluitar, quin és l'últim element imprescindible que necessitem per a la batalla? Armes. En el cas de la nostra guerra metafòrica contra el Covid-19, les armes no són les que esperaríem en el domini conceptual de la guerra: no s'utilitzen pistoles, ni tancs, ni bombes. Les armes que necessitem per combatre el virus són accions i prescripcions de conducta, com per exemple quedar-se a casa, o mantenir la distància social, les mascaretes, i sobretot, actualment, les vacunes. Les armes serveixen per a atacar, però també per defensar. De fet, en el cas de la metàfora bèl·lica del Covid-19, les armes són principalment defensives, i això rebaixa notablement en nivell de violència de la metàfora. Observem en el següent titular com, de fet, es parla de "eines per lluitar", un eufemisme que segurament busca crear un efecte menys violent, però sempre en l'òrbita conceptual de la pandèmia en termes de guerra:

Joe Brew: 'Tenim més eines per a lluitar i no les fem servir'

Entrevista al científic de dades, que critica la manca de transparència del govern espanyol en la crisi de la Covid-19

Figura 5. *Vilaweb*, diari digital, publicat el 23/03/2020. <https://www.vilaweb.cat/noticies/entrevista-joe-brew-coronavirus/>

(14) ELS I LES SANITÀRIES SÓN SUPERHEROIS I SUPERHEROÏNES

Els herois sense capa.

Han resistit i ens han salvat.

Els àngels de la guarda de la societat.

Aquesta és l'última de les metàfores que hem estudiat en el present treball, i que ha tingut unes repercussions especialment importants i directes en el sector directament afectat: les persones que treballen en sanitat. Un sector amb diverses especialitats professionals, una necessitat de formació elevada i en molts casos ignorada per la majoria de la societat, és molt més fàcil d'entendre en termes d'un concepte molt més pla i estereotipat: el superheroi o la superheroïna. El superheroi o la superheroïna tenen atributs positius predominants i amb una càrrega semàntica i emotiva fortíssima: són invencibles, tenen una força sobrehumana, mai es donen per vençuts, i sobretot, sempre acaben vençant la batalla. Tots aquests atributs corresponen a relats de ficció on la condició humana es conceptualitza parcialment i s'entremescla amb elements de fantasia i ciència-ficció –pensem als superherois de la saga Marvel, als personatges de les pel·lícules de ciència-ficció o fins i tot als grans herois i heroïnes tràgics de la tradició grec-llatina. Personatges ficticis que porten la condició humana a l'extrem, fins a l'irreal, i que normalment representen uns valors de bondat, valentia i sacrifici exemplars.

Els sanitaris no són tot açò. Poden ser grans professionals, amb un compromís de sacrifici elevat, però mai arribaran als prototips impossibles del concepte de superheroi o superheroïna que tenim en el nostre sistema conceptual. De fet, com assenyalàvem a la introducció teòrica, les metàfores conceptuals funcionen precisament així: exalten una part dels atributs del concepte metaforitzat i del concepte metaforitzador, i n'amaguen d'altres. En primer lloc, el concepte d'heroi o heroïna exalta els valors

d'invencibilitat, quasi d'immortalitat, amagant un atribut importantíssim de les persones que treballen al sector sanitari: són humanes. Humanes i humans amb vides personals, amb pors, amb malalties, amb caràcters diversos i diversos nivells d'implicació amb la seua feina, que en la majoria dels casos no arriben a satisfer les expectatives megalítiques i irrealistes que es vinculen amb el concepte d'heroïtat. No són herois, no són incansables ni invencibles, són éssers humans, treballadors i treballadores que també pateixen, necessiten descans i poden no guanyar la batalla en alguns casos:

«No som superherois, sinó que tenim un compromís amb els pacients i la societat»

Ignasi Carrasco, director assistencial de la Fundació Althaia, no preveu que el sistema sanitari a Manresa es pugui arribar a col·lapsar

Jordi Morros / Manresa

23·03·20 | 23:01

Figura 6. *Regió7*, diari digital, publicat el 23/03/2020. <https://www.regio7.cat/manresa/2020/03/23/som-superherois-tenim-compromis-amb-50011533.html>

4. Conclusions

Fins ara hem observat i definit algunes de les principals metàfores conceptuals des d'un punt de vista lingüístic i semiòtic. Però la qüestió s'hauria de tancar ací? Són recursos que les persones utilitzem simplement per estructurar el nostre llenguatge verbal i entendre'ns entre nosaltres a aquest nivell, o tenen ulteriors efectes i implicacions a altres nivells? Tornem una vegada més al treball fundacional de la teoria de les metàfores, per intentar portar una mica de llum a l'assumpte. Johnson & Lakoff utilitzen la metàfora UNA DISCUSSIÓ ÉS UNA GUERRA per reflexionar sobre l'efecte que tenen les metàfores conceptuals a tots els nivells del nostre sistema cognitiu:

It is important to see that we don't just talk about arguments in terms of war. We can actually win or lose arguments. We see the person we are arguing with as an opponent. We attack his positions and we defend our own. We gain and lose ground. We plan and use strategies. If we find a position indefensible, we can abandon it and take a new line of attack. Many of the things we do in arguing are partially structured by the concept of war. Though there is no physical battle, there is a verbal battle, and the structure of an argument –attack, defense, counterattack, etc.– reflects this. It is in this sense that the ARGUMENT IS WAR metaphor is one that we live by in this culture; it structures the actions we perform in arguing. (Johnson & Lakoff, 4)

Com podem observar, la metàfora bèl·lica en el domini cognitiu de les discussions afecta no només al llenguatge verbal, sinó que a través de la conceptualització cognitiva estructura també la nostra forma de pensar-les, i el mode en qual ens comportem.

Pensem ara en la gestió de la pandèmia que han portat a terme els governs europeus. El govern espanyol ha decretat en nombroses ocasions l'estat d'alarma, un recurs constitucional que abans només s'havia activat en temps de risc per colp d'estat, o guerra. A Itàlia, després d'un temps, el màxim responsable de la gestió del Covid i la campanya de vacunació va passar a ser un alt càrrec de l'exèrcit. A França, el primer

ministre va realitzar un discurs on directament sentenciava “nous sommes en guerre.”⁵ No només parlem de la pandèmia en termes bèl·lics, sinó que la hiensem i hi actuem en conseqüència.

Pensar la pandèmia en termes bèl·lics pot tenir avantatges per a la gestió de la situació des del punt de vista de les institucions i els governs: permet crear un ambient excepció que facilita l'obediència i acatament de mesures de restricció i privació de llibertats per part de la població. Però des del punt de vista de la gestió emocional i psicològica, la metàfora bèl·lica pot provocar efectes adversos i perillosos. Pensar a la malaltia com una batalla o una guerra, culpabilitza i responsabilitza als pacients, que poden no guanyar la batalla, i per tant, sentir-se derrotats, vençuts. Ja els estudis fets sobre les metàfores bèl·liques en malalties com el càncer, la tuberculosi o el SIDA (Semino, Demjén, Demmen 2017, Sontag) apunten cap a la necessitat de reconceptualitzar, trobar noves metàfores que no impliquen una acció tan violenta i polaritzadora com pot ser una guerra:

Try to imagine a culture where arguments are not viewed in terms of war, where no one wins or loses, where there is no sense of attacking or defending, gaining or losing ground. Imagine a culture where an argument is viewed as a dance, the participants are seen as performers, and the goal is to perform in a balanced and aesthetically pleasing way. In such a culture, people would view arguments differently, experience them differently, carry them out differently, and talk about them differently. But we would probably not view them as arguing at all: they would simply be doing something different. It would seem strange even to call what they were doing "arguing." Perhaps the most neutral way of describing this difference between their culture and ours would be to say that we have a discourse form structured in terms of battle and they have one structured in terms of dance (Johnson & Lakoff, 5-6).

Existeixen exemples i propostes de reconceptualització de la pandèmia del Covid-19. A partir de propostes com la de Semino (2019), que a partir de les seues recerques sobre els efectes de diverses metàfores en pacients de càncer, proposa un “menú” de metàfores que poden funcionar com a alternatives a una única visió de la malaltia, tradicionalment associada a metàfores bèl·liques, violentes o simplement a tabús. En aquest menú trobem metàfores com per exemple EL CÀNCER ÉS UN VIATGE, o EL CÀNCER ÉS UNA PEDRETA A LA SOLA DE LA SABATA, que poden ajudar al pacient a repensar la seua malaltia, a adoptar una actitud més positiva i resilient a l'hora d'enfrontar-la.

En el cas del Covid-19, trobem també propostes diverses, com per exemple l'article de Semino (2021) on la investigadora que ja hem citat i que s'ha ocupat dels dominis conceptuals metafòrics en el cas del càncer, proposa reformulacions similars per a la conceptualització del coronavirus i la pandèmia derivada. En aquesta línia trobem també una campanya en línia amb el hastag #ReframeCOVID, proposta que naix gràcies a la col·laboració de lingüistes de diverses universitats espanyoles. La campanya es va difondre a través de plataformes com Twitter o Facebook i va donar com a resultat un document compartit amb més de 450 exemples de metàfores en 24 llengües diverses (Godoy). Pensar a la pandèmia com un viatge col·laboratiu que emprenem tots i totes, conceptualitzar els sanitaris i la població no com a soldats o superherois, sinó com, per exemple, bombers (Semino 2021) o membres d'un equip,

⁵ Cf. https://www.lemonde.fr/politique/article/2020/03/17/nous-sommes-en-guerre-face-au-coronavirus-emmanuel-macron-sonne-la-mobilisation-generale_6033338_823448.html

que treballen i col·laboren per extingir un foc, són propostes interessants que, aplicades en la comunicació del risc –als mitjans de comunicació, als comunicats oficials dels governs i les institucions, o a les xarxes socials– poden ajudar a millorar l'estat psicològic de la població, les relacions interpersonals entre els membres de la societat, i la col·laboració col·lectiva en el compliment de les mesures i la gestió d'aquesta situació de risc.

Obres citades

- Abralin. “Metáfora, cognición y emoción: reflexiones en tiempos de pandèmia.” 2020. Ponència en línia: <https://youtu.be/MBsPqwGjIIM>
- Agafonova, Olga, Igor Chekulai et al. “Political metaphor in Covid-19 media coverage.” *Laplage em Revista (International)* 7/D (2021): 15-21.
- Agwoucha, Ugomma A. “Conceptual metaphors in Covid-19 pandemic discourses in the Nigerian print media communication.” *Research in Pragmatics* 2/2 (2020): 39-62.
- Barcelona Sánchez, Antonio. “Clarifying and Applying the Notions of Metaphor and Metonymy within Cognitive Linguistics.” *Atlantis* 19/1 (1997): 21-48.
- Croft, William & Alan Cruse. *Cognitive Linguistics*. Cambridge textbooks in linguistics. Cambridge: Cambridge University Press, 2004.
- Cuenca, Maria Josep & Joseph Hilferty. *Introducción a la lingüística cognitiva*. Barcelona: Ariel, 1999.
- Di Stefano, Mariana coord. *Metáforas en uso*. Buenos Aires: Biblos, 2006.
- Gibbs R. W. Jr. *Metaphor Wars: Conceptual Metaphors in Human Life*. Cambridge: Cambridge University Press, 2017.
- Godoy, Agustina. “Movilización y resistencia en redes sociales frente al uso de metáforas bélicas para referirse a la pandemia del Covid-19: #ReframeCovid.” *Revista de Investigación del Departamento de Humanidades y Ciencias Sociales* 19 (2021): 3-15.
- González, Daniela Soledad. “Metáforas y metonimias de la pandemia de Covid-19 y la cuarentena.” *Semas* 2/3 (2021): 89-112.
- Hasanatul Ula, Suaibah. *Metaphor analysis on Covid-19 vaccine issues in New York Times online news*. Thesis, Departament of English Studies, Faculty of Humanities, Maulana Malik Ibrahim State Islamic University of Malang, 2021.
- Ibarretxe-Antuñano, Iraide, Javier Valenzuela et al. *Lingüística cognitiva*. Barcelona: Anthropos, 2012.
- Jonhson, Mark & George Lakoff. *Metaphors we live by*. Chicago: University of Chicago Press, 1981.
- Lakoff, George. *Women, Fire, and Dangerous Things: What Categories Reveal About the Mind*. Chicago: University of Chicago Press, 1987.
- . “Metaphor and War: The Metaphor System Used to Justify War in the Gulf.” *Peace Research* 23 (1991): 25-32.
- Olimat, Sameer Naser. “Covid-19 Pandemic: Euphemism and Dysphemism in Jordanian Arabic.” *GEMA Online® Journal of Language Studies* 20/3 (2020): 268-290.
- Piazza, Francesca. “Metafore di guerra e guerra alle metafore. Sull’uso del lessico militare per parlare della pandemia di Covid-19*.” *DNA* 1/2 (2020): 87-96.
- Semino, Elena, Zsófia Demjén & Jane Demmen. “An Integrated Approach to Metaphor and Framing in Cognition, Discourse, and Practice, with an Application to Metaphors for Cancer.” *Applied Linguistics* 39/5 (2018): 625-645.
- Semino, Elena, Zsófia Demjén, Jane Demmen et al. “The Online Use of Violence and Journey Metaphors by Patients with Cancer, as Compared with Health Professionals: A Mixed Methods Study.” *Supportive and Palliative Care* 7 (2017): 60-66.
- Semino, Elena. *A Metaphor Menu for people living with Cancer*. Lancaster: Lancaster University, 2019.
- . “Not Soldiers but Fire-fighters. Metaphors and Covid-19”, *Health Communication* 36/1 (2021): 50-58.

- Sturloni, Giancarlo. *La comunicazione del rischio per la salute e per l'ambiente*. Milano: Mondadori, 2018.
- Sontag, Susan. *Illness as Metaphor and Aids and Its Metaphors*. New York: Doubleday, 1990.